

Conceptualization of God-awareness, Self-awareness Based on the Quran

Farideh Rezaie¹ , Nayereh Alsadat Saadatmand^{2*}

1- Department of Theology, Farhangian University, Tehran, Iran.

2- Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Dr. Nayereh Alsadat Saadatmand; Email: sadatmandn@cfu.ac.ir

Article Info

Received: May 18, 2024

Received in revised form:

Aug 14, 2024

Accepted: Jun 13, 2025

Available Online: Mar 21, 2025

Keywords:

Dependence on God

God-awareness

Self-awareness

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.44826>

Abstract

Background and Objective: God-awareness is seeing God as present and observing oneself, and a God-aware person is self-aware. The aim of this research is to identify the Qur'anic components of God-awareness and self-awareness.

Methods: According to the results, this research is qualitative and its method is analytical involving inferential analysis. The analysis of the data was conducted using coding methods by examining the text of eleven volumes of Tafsir al-Mizan in terms of the concepts of God-awareness and self-awareness until theoretical saturation was achieved. In this research, all ethical considerations have been observed, and the authors of the article have reported no conflicts of interest.

Results: Based on the obtained results, open codes include 13 concepts, axial codes consist of 10 categories, and selective codes comprise 7 categories, which are as follows: human dependence on God, human submission to God, attention to self, neglect of self, drawing closer to God, servitude to God, and God-awareness-self-awareness.

Conclusion: The results of this study, based on the extracted constructs, can be used to improve one of the components of life skills, which is self-awareness, with an emphasis on self-awareness and dependence on God.

Please cite this article as: Rezaie F, Saadatmand NA. Conceptualization of God-awareness, Self-awareness based on the Quran. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):25-37. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.44826>

Summary

Background and Objective

Self-awareness is a state of self-centeredness and the self is the focus of attention. It can be interpreted as a process of self-evaluation (3). "God-awareness" is another concept that goes beyond the concept of "self-knowledge"; it is attention to God and feeling of God's presence, and continuing to communicate with God, and remembering Him. While self-awareness is a process of self-recovery, God-awareness is one of the basic dimensions of religiosity, which gives unity and coherence to the personality and

spiritual-psychological system of man (4). Therefore, with self-knowledge, man reaches self-awareness and God-awareness, and one of the educational ways of the Quran, which can be said to be the most important way, is to pay attention to different physical, emotional, cognitive, and motivational aspects of oneself. This causes man to know themselves more and more and leads to the knowledge of his Lord and, accordingly, "Anyone who knows him/herself gets to know his Lord" (9). The purpose of this research is the conceptual modeling of God-awareness and self-awareness.

Methods

Compliance with ethical guidelines: The current research method is qualitative with a contextual approach. For this purpose, an inferential analytical method was used. In this study, the verses related to self-awareness and God-awareness in eleven volumes of the content of Al-Mizan's commentary were examined. Data analysis was done by coding method in three stages: open, axial, and selective. Axial coding continued in the development of relationships between categories, and finally, selective coding continued for the integration of categories until theoretical saturation was achieved.

Results

The qualitative findings of this study showed that awareness of God can explain man's dependence on God, God's love, man's submission to God, self-attention, self-neglect, closeness to God, God's servitude, and self-awareness. From the 1st, 2nd, 3rd and 6th constructs, which deal with the four categories of awareness of God's ownership, awareness of God's closeness, awareness of God's full knowledge of man, and man's awareness of his own weakness, the category of man's dependence on God can be concluded. From the fourth construct, which is God's guidance, awareness of "self-attention" can be concluded. By knowing God's guidance, man pays attention to him/herself and takes care of him/herself to reach divine guidance. The fifth construct is loss and damage to oneself, from which the awareness of neglecting oneself can be concluded as part of the process of self-awareness. Staying away from inappropriate actions and adopting a divine method leads to the preservation of human beings and indicates more attention to oneself, and it leads to self-awareness and God-awareness and closeness to God. Those who want to be close to God and experience connection with God by participating in religious activities, with more attachment to God, behave better in facing current and immediate challenges (21). The seventh construct is contact with oneself, from which awareness of God-awareness can be concluded. Thinking about oneself, which is one of the wonderful signs of God, and also thinking about nature and its secrets is the way for man to reach the position of self-awareness and God-awareness. The eighth construct is to cleanse oneself of evils, the result of which is the awareness of approaching and contacting God. When a person moves on the path of servitude, the result is closeness to God and purity and adornment with virtues (22). The ninth structure concerns the three states of self, reproachful, calm and rebellious,

from which the awareness of man's servitude to God is deduced. When a person comes to know the carnal condition and the dignity of the soul and its other characteristics such as restlessness, stinginess, greediness, haste and weakness, which all originate from the same three carnal states, this knowledge leads to self-awareness. The tenth construct is forgetfulness of God and self-forgetfulness, from which we get the concept of God-awareness and self-awareness. As forgetfulness of God causes self-forgetfulness, knowing God's presence and understanding man's constant presence in God's presence causes attention to oneself.

Out of the ten extractive selection categories, four categories are related to dependence on God, which shows the importance of this category in the growth and perfection of human beings. Affection, self-esteem, satisfaction and peace depend on understanding one's dependence on God. Even the pains and sufferings and hardships that man endures during his/her life are such that man can reach moderation from the excesses that he has suffered from in his/her life, submit oneself to God and obey him, and realize one's dependence on God. Rick Road also refers to the same meaning for suffering; Evil stops us from sinning and motivates us to follow God more, just as it kept "Paul" from pride and made him feel more dependent on God (25).

Conclusion

After examining the contents of 11 volumes of Tafsir al-Mizan, 10 constructs were obtained as follows: God's ownership, God's absolute care, God's knowledge of all aspects of man's existence, God's guidance, loss and damage to himself, man's awareness of his/her weakness, contact with him/herself (this construct is based on thinking more and more in the self and the world of creation), cleaning one's existence from evils, three states of self: reproachful, calm and rebellious, and the tenth construct is forgetting God and one's self. Based on the results of this study, the conceptual model of God-awareness-self-awareness was designed based on Islamic sources in the form of seven components: 1- Man's dependence on God; 2- Man's submission to God; 3- Paying attention to oneself; 4- neglecting oneself; 5- getting close to God; 6- Servitude to God; 7- God-awareness-self-awareness.

Acknowledgements

The authors are grateful to all those who helped them in this research.

Funding

According to the authors, this research has no sponsor and was written at the personal expense of the authors.

Conflict of interest

The article's authors have not reported any conflict of interest about this research.

Authors' contribution

Collecting the content of the article and writing the article and analyzing the data: First author; and cooperation in writing the article and developing the research method and analyzing the data: Second author.

النمذجة التصورية للوعي الإلهي-الوعي الذاتي على أساس القرآن

فريدة رضائي^١، نيرة سادات سعادت^٢

١- قسم الإلهيات، جامعة المعلمين، طهران، إيران.

٢- قسم العلوم التربوية، جامعة المعلمين، طهران، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى الدكتورة نيرة سادات سعادت: البريد الإلكتروني: sadatmandn@cfu.ac.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: الوعي الإلهي هو أن يشعر الإنسان في كل لحظة أن الله معه يراه ويسمعه. فمن يتمتع بالوعي الإلهي يتمتع بالوعي الذاتي لا محالة. وبناء على هذه الفئاعة، تسعى هذه الدراسة لرصد ومعرفة الدلالات القرآنية على الوعي الإلهي والوعي الذاتي.

منهجية البحث: اعتمدت الدراسة على المنهج النوعي وأسلوب التحليل الإستدلالي. ولتحليل المعطيات اعتمدت الدراسة على منهج ترميز المعطيات المستخرجة من إحدى عشر مجلداً من تفسير الميزان والمتعلقة بمفهوم الوعي الإلهي والوعي الذاتي حتى التشبع النظري. يُذكر أنه قد تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذا البحث وإضافة إلى ذلك فإن مؤلفي البحث لم يشيروا إلى أي تضارب في المصالح.

المعطيات: اظهرت النتائج أن الرموز أو الشيفرات المفتوحة تضمنت ١٣ مفهوماً وتضمنت الرموز المحورية ١٠ مفاهيم والرموز المختارة فقد شملت ٧ شيفرات أو رموز وهي: تعلق الإنسان بالله، واستسلام الإنسان أمام الله، والإهتمام بالذات، وعدم الإكتراث بالذات والإقتراب من الله، والعبودية لله، والوعي الإلهي-الوعي الذاتي.

الاستنتاج: اظهرت النتائج أن الإعتقاد على مفهوم الوعي الذاتي والتعلق بالله والتوكل عليه يمكن أن تساعد في تحسين مكونات ذاتية مثل الوعي الذاتي وتعزز مهارات الحياة بدرجة كبيرة.

معلومات المادة

الوصول: ٩ ذى القعدة ١٤٤٥

وصول النص النهائي: ٩ صفر ١٤٤٦

القبول: ١٢ رجب ١٤٤٦

النشر الإلكتروني: ٢٠ رمضان ١٤٤٦

الكلمات الرئيسية:

الوعي الإلهي

الوعي الذاتي

التعلق بالله

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Rezaie F, Saadatmand NA. Conceptualization of God-awareness, Self-awareness based on the Quran. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):25-37. <https://doi.org/10.22037/jnrh.v11i3.44826>

الگوسازی مفهومی خداآگاهی - خودآگاهی مبتنی بر قرآن

فریده رضایی^۱، نیره السادات سعادت‌مند^{۲*}

۱- گروه الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۲- گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به دکتر نیره السادات سعادت‌مند؛ رایانامه: sadatmandn@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۳

دریافت متن نهایی: ۲۴ آرمرداد ۱۴۰۳

پذیرش: ۲۴ دی ۱۴۰۳

نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۴۰۴

واژگان کلیدی:

خداآگاهی

خودآگاهی

وابستگی به خدا

چکیده

سابقه و هدف: خداآگاهی خدا را حاضر و ناظر خود دیدن است و فرد خداآگاه، خودآگاه نیز است. هدف این پژوهش دستیابی به شناسایی مؤلفه‌های قرآنی خداآگاهی و خودآگاهی بوده است.

روش کار: این پژوهش از نوع کیفی است و روش آن تحلیلی از نوع استنتاجی است. تحلیل اطلاعات به روش کدگذاری با بررسی متن یازده جلد از تفسیر المیزان از نظر مفاهیم خداآگاهی و خودآگاهی تا اشباع نظری صورت گرفت. در این پژوهش همه موارد اخلاقی رعایت شده است و مؤلفان مقاله تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، کدهای باز با ۱۳ مفهوم و کدهای محوری شامل ۱۰ مقوله و کدهای انتخابی شامل ۷ مقوله است که عبارتند از: وابستگی انسان به خدا، تسلیم‌بودن انسان در برابر خدا، توجه به خود، بی‌توجهی به خود و نزدیک‌شدن به خداوند، بندگی خداوند و خداآگاهی - خودآگاهی.

نتیجه‌گیری: نتایج این مطالعه با توجه به سازه‌های به‌دست‌آمده با تأکید بر مفهوم خودآگاهی و وابستگی به خدا می‌تواند در بهبود مؤلفه خودآگاهی در مهارت زندگی استفاده شود.

استناد مقاله به این صورت است:

Rezaie F, Saadatmand NA. Conceptualization of God-awareness, Self-awareness based on the Quran. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):25-37. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.44826>

مقدمه

کار می‌برند. روان‌شناسی آلپرت من وجود را به‌صورت صفت برای رساندن «کنش‌های اختصاصی شخصیت^۴» استفاده می‌کند. کنش‌های اختصاصی شخصیت آگاهی به بدن و عزت نفس و فکر منطقی و وجدان یا شعور عینی علم به وحدت و هویت شخصیت و گرایش‌ها و عواطف است؛ شامل آنچه جنبه منحصر به فردی به انسان می‌دهد و از آن می‌توان به «خویشتن» تعبیر نمود (۱). در این میان مفهوم خودآگاهی^۵ در مقایسه با مفهوم خودشناسی^۶ متفاوت است و فراتر از

یکی از مهم‌ترین موضوعات روان‌شناسی مفاهیم «من^۱» و «خود^۲» است. کار من در نظر برخی از روان‌شناسان برآورده کردن خواسته‌های نهادی است. در دیدگاه روان‌شناسی آلپرت^۳، من نیرویی است که همه عادات و صفات و حالت‌ها و تمایلات و عواطف آدمی را در هم می‌آمیزد و به آن وحدت می‌بخشد. برخی از روان‌شناسان من و خود را به جای هم به

^۴) Propriate functions of personality

^۵) self-awareness

^۶) self-awareness

^۱) Ego

^۲) self

^۳) Allport

افراد دارای خودآگاهی مناسب راهبردهایی را برای تنظیم عواطف و شناخت خود به کار می‌گیرند که تنش و استرس را کاهش می‌دهد و هیجان‌های مثبت و سلامت روانی را به وجود می‌آورد (۱۱).

خودآگاهی مفهومی فراتر از خودشناسی است. برخی از روان‌شناسان، آن را به معنای درک ویژگی‌ها، شناسایی افکار، احساسات، گرایش‌ها و رفتارهای خود در طول زندگی می‌دانند (۱۲). خداآگاهی فراتر از خداشناسی و به معنای توجه و احساس حضور خدا، پیوستگی و تعلق به او و تداوم‌بخشی به ارتباط ناگسستنی با خدا است (۱۳). آدمی در پرتو خودشناسی به معرفت پروردگار و شناخت همه‌جانبه انسان و هدف زندگی و شکل‌گیری نظام فکری و پرورش متناسب با فطرت پی می‌برد (۱۰). شریفی و رجبی با هدف تحلیل تطبیقی نقش خودشناسی در معرفت خدا از دیدگاه ملاصدرا و ابن عربی بیان کرده‌اند که حکما و عارفان مسلمان با الهام‌گیری از آیات و روایات به طرح مهم‌ترین راه خداشناسی یعنی راه انفسی که همان خودشناسی است، پرداخته‌اند (۱۰). نورعلیزاده و همکاران در یک تقسیم‌بندی کلی به مبانی هستی‌شناختی مجردات و مادیات اشاره نموده‌اند و اینکه از نظر قرآن کریم هر یک از این مبانی در خودآگاهی تأثیرگذار است و سبب انجام عمل خالص و دوری از ریا و خودنمایی می‌گردد و موجب می‌شود انسان به درک قدرت خود در تسخیر عالم طبیعت آگاه گردد و از سویی به درک عجز و ناتوانی خود نسبت به خالق خود برسد (۱۴). نورعلیزاده و همکاران خداآگاهی را رابطه ناگسستنی با خدا می‌دانند و به مقوله‌ای به نام دل‌بستگی اشاره می‌کنند: به نظر می‌رسد افرادی که دل‌بستگی ایمن به خدا و به تبع آن، تصور مثبتی از خدا دارند و خداوند را حمایت‌کننده، مهربان، مراقب، قادر و توانا تصور می‌کنند، خدا را پشتیبان خود و او را همیشه در کنار خود احساس می‌کنند (۱۴). تصور فرد از خدا با تجربه‌های فرد در روابط نزدیک زندگی ارتباط معناداری دارد. افرادی که دل‌بستگی ایمن روان دارند، سطوح بالاتری از تعهد مذهبی و تصور مثبت‌تری از خداوند دارند (۱۵). اگرچه در زمینه کلیدواژه‌های مطالعه حاضر پژوهش‌هایی صورت گرفته است، الگوسازی مفهومی با توجه به مقوله‌های استخراج‌شده در این مطالعه تاکنون انجام نشده است. بنابراین، هدف از انجام این پژوهش الگوسازی مفهومی خداآگاهی و خودآگاهی بوده است.

خودشناسی است (۲). خودآگاهی را فهم عمیق از عواطف خود و آگاهی از نقاط قدرت و ضعف و ارزش‌ها و انگیزه‌های خود می‌دانند. خودآگاهی وضعیت خودتمکزی است و خود کانون توجه است یا خودآگاهی را می‌توان فرایندی خودارزایی تعبیر کرد (۳).

خداآگاهی مفهومی دیگر است که فراتر از مفهوم خودشناسی یعنی شناخت توجه و احساس حضور خدا و تداوم ارتباط با خدا است. یاد خدا، خداآگاهی است؛ در حالی که خودآگاهی فرایندی برای بازبانی خویشتن است. خداآگاهی از ابعاد اساسی دین‌داری است که به شخصیت و نظام روحی - روانی انسان توحید‌یافتگی و انسجام می‌بخشد (۴).

مطالعات نشان داده است که کیفیت تصور از خدا با چگونگی تصور از خود و کارکردهای شناختی همبستگی مثبت دارد (۵). حدادی کوهسار و همکاران و بولهری و همکاران در مطالعات خود دریافته‌اند که آموزش خداآگاهی مبتنی بر آیات و روایات موجب کاهش فشار روانی می‌شود (۶، ۷). پژوهش‌های خدا‌نگاره نشان می‌دهد که باور به خدا و نقش آن در فرایندهای روان‌شناختی مربوط به خودآگاهی با یکدیگر ارتباط معناداری دارد (۷). علاوه‌براین، مطالعات نشان داده است که تصور از خدا با خدا‌نگاره و چگونگی تصور از خود و دیگر کارکردهای شخصیت مرتبط با خود، همبستگی مثبت و معناداری دارد (۸).

قرآن که نخستین منبع شناخت و آگاهی متناسب با نیاز انسان‌ها و مطابق با فطرت است، بهترین سازه‌های زیست انسانی را در اختیار قرار می‌دهد. شناخت نفس بارقه‌ای الهی است که خداوند این گوهر را در وجود انسان قرار داده است. هرگاه انسان به این گوهر وجودی توجه بیشتری داشته باشد و هر قدر زمان و پیوستگی این توجه بیشتر شود، سنخیت او با وجود مطلق هم بیشتر می‌شود و توجه بیشتر به آن حقیقت وجودی موجب اتصال و وابستگی و خودآگاهی هر چه بیشتر می‌گردد. بنابراین، با خودشناسی، انسان به خودآگاهی و خداآگاهی می‌رسد و یکی از راه‌های مهم تربیتی قرآن هم توجه‌دادن انسان به ابعاد مختلف جسمانی، عاطفی، شناختی و انگیزشی خویشتن است. این امر موجب شناخت هر چه بیشتر انسان از خود و شناخت پروردگار می‌شود و در نتیجه «من عرف نفسه فقد عرف ربه» (۹) تحقق می‌پذیرد. به عقیده ملاصدرا برهان و قرآن بر این امر اتفاق دارند که تعلم حکمت الهی و معرفت نفس انسانی، فوز به بقای ابدی؛ و کنار گذاشتن آن منشأ خسران سرمدی است (۱۰).

روش کار

روش پژوهش حاضر کیفی با رویکرد زمینه‌ای است. به این منظور از روش تحلیلی از نوع استنتاجی استفاده شده است (۱۶). در این مطالعه محتوای یازده جلد از تفسیر المیزان تا اشباع نظری آیات مربوط به خودآگاهی و خداآگاهی بررسی شد. تحلیل اطلاعات به روش کدگذاری در سه مرحله کدهای باز، محوری و انتخابی انجام شد. کدگذاری محوری در توسعه روابط بین مقولات و کدگذاری انتخابی به یکپارچگی مقوله‌ها برای ساخت نظری تا دست‌یافتن به اشباع نظری ادامه یافت.

یافته‌ها

پس از بررسی محتوای یازده جلد از تفسیر المیزان، ۱۰ سازه به شرح ذیل به دست آمد:

۱) مالکیت خداوند

«همان کسانی که چون مصیبتی به آنان برسد، می‌گویند ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می‌گردیم» (سوره بقره، آیه ۱۵۶) (۱۷). بر اساس این آیه لازم است انسان در ابتدای مسیر خودشناسی منشأ و جایگاه خود را در عرصه هستی بشناسد؛ بداند که او و آنچه در اختیار اوست و از او نشئت می‌گیرد همه از خداوند و ملک حقیقی او است.

۲) بی‌نیازی مطلق خداوند

«ای مردم شما به خدا نیازمندید و خداست که بی‌نیاز ستوده است» (سوره فاطر، آیه ۱۵) (۱۷). فقر و غنا عبارت از فقدان و وجدان است. خدای سبحان غنی بالذات است و آنان بالذات فقیرند و نمی‌توانند به چیزی غیر از خدا از خدا بی‌نیاز شوند (۱۸). غنای خداوند غنای ذاتی است و از همه جهانیان بی‌نیاز؛ «همانا خداوند از جهانیان بسی بی‌نیاز است» (سوره عنکبوت، آیه ۶) (۱۷).

۳) علیم‌بودن خداوند به تمام زوایای وجودی انسان

«به یاد آورید نعمتی که خدا به شما ارزانی داشته و پیمانی که شما را به انجام آن متعهد گردانیده، آنگاه که گفتید شنیدیم و اطاعت کردیم و از خدا پروا دارید که خدا به راز دل‌ها آگاه است» (سوره مائده، آیه ۷) (۱۷). خداوندی که به همه زوایای وجودی انسان علیم است، میثاق تسلیم و اطاعت بی‌قید و شرط انسان را به او یادآوری می‌فرماید: «خداوند آنچه در دل‌های شما است می‌داند و خدا دانای بردبار است» (سوره احزاب، آیه ۵۱) (۱۷).

۴) هدایت‌گری خداوند

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خودتان بپردازید؛ هرگاه شما هدایت یافتید، آن کس که گمراه شده است به شما زبانی نمی‌رساند. بازگشت همه شما به سوی خداست؛ پس شما را از آنچه انجام می‌دادید آگاه خواهد کرد» (سوره مائده، آیه ۱۰۵) (۱۷). جمله «علیکم انفسکم» فرمان الهی به مراقبت از خویشتن است که در صورت مراقبت و قرار گرفتن در مسیر هدایتی که خداوند برای انسان قرار داده است، گمراهان نمی‌توانند به او و اعتقاد او آسیب برسانند.

۵) زیان و خسارت به خود

«بگو آنچه در آسمان‌ها و زمین است از آن کیست؛ بگو از آن خداست که رحمت را بر خویشتن واجب گردانیده است؛ به یقین شما را در روز قیامت که در آن هیچ شکی نیست گرد خواهد آورد» (سوره انعام، آیه ۱۲) (۱۷). خودباختگان کسانی‌اند که ایمان نمی‌آورند. آن کسانی که با آفت ناسپاسی و حق‌ستیزی سرمایه‌های وجود خویشتن را به باد داده و خود را به ورطه نگون‌سازی و نابودی افکنده و گرفتار زبانی جبران‌ناپذیر گردیده‌اند، ایمان نمی‌آورند و در برابر حق خضوع نمی‌کنند (۱۹). «اینانند که به خویشتن زیان زده و آنچه را به دروغ بر ساخته بودند از دست داده‌اند» (سوره هود، آیه ۲۱) (۱۷).

۶) آگاهی انسان به ضعف خود

«اوست کسی که شما را از گل آفرید آنگاه مدتی را [برای شما] عمر [مقرر داشت و اجل حتمی نزد اوست؛ با این همه [بعضی از] شما [در قدرت او] تردید می‌کنید (سوره انعام، آیه ۲) (۱۷). این آیه آدمی را متوجه ابتدای خلقت که از گل بود و عمر محدودش می‌نماید. آن کسی که انسان را آفریده و آموزش را تدبیر نموده و برای بقای ظاهری و دنیوی‌اش مدتی مقرر کرده، همان خدای سبحان است؛ در نتیجه انسان وجودش محدود است؛ از یک طرف به گل که ابتدای خلقت نوع او از آن است و از طرفی دیگر به اجل مقرر که با رسیدن مرگ تمام می‌شود (۱۸).

۷) تماس با خود

این سازه بر اساس تفکر هر چه بیشتر در خود و جهان آفرینش به دست آمده است. «آیا در خودشان به تفکر نپرداخته‌اند؟ خداوند آسمان‌ها و زمین و آنچه را که میان آن دو است جز به حق و تا هنگامی معین نیافریده است؛ با این همه بسیاری از مردم لقای پروردگارش را سخت منکرند» (سوره روم، آیه ۸) (۱۷).

«به‌زودی نشانه‌های خود را در آفاق و در دل‌هایشان به

شناخت این سه حالت بیانگر خودآگاهی انسان است. نفس لوامه نفس مؤمن است که همواره در دنیا او را به سبب گناهانش و سرپیچی از اطاعت خدا ملامت می‌کند (۱۸)؛ نفس مطمئنه نفسی است که با یاد پروردگارش آرامش یافته است (۱۸). خداوند در آیات دیگر به خودآگاهی ذاتی انسان و همچنین سایر صفات نفسانی او و کرامت انسان اشاره می‌فرماید: «بلکه انسان خودش از وضع خود آگاه است» (سوره قیامت، آیه ۱۴) (۱۷). در تفسیر گفته شده است: بصیرت به معنای رویت قلبی و ادراک باطنی است، انسان صاحب بصیرت بر نفس خویش است و خود را بهتر از هرکسی می‌شناسد (۱۸). «به‌یقین انسان حریص و کم‌طاقت آفریده شده است» (سوره معارج، آیه ۱۹) (۱۷). «هنگامی که بدی به او رسد بیتابی می‌کند و هنگامی که خوبی به او رسد مانع دیگران می‌شود» (سوره معارج، آیات ۲۰ و ۲۱) (۱۷). «و انسان همیشه عجول بوده است» (سوره اسراء، آیه ۱۱) (۱۷). «و انسان، ضعیف آفریده شده است» (سوره نساء، آیه ۲۸) (۱۷). «ما آدمیزادگان را گرمی داشتیم؛ و آنها را در خشکی و دریا (بر مرکب‌های راهوار) حمل کردیم و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنان روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم، برتری بخشیدیم» (سوره اسراء، آیه ۷۰) (۱۷).

۱۰) فراموشی خدا - خودفراموشی

«و چون کسانی مباشید که خدا را فراموش کردند و او نیز آنان را دچار خودفراموشی کرد؛ آنان همان نافرمانانند» (سوره حشر، آیه ۱۹) (۱۷). انسان هویتی الهی دارد؛ صفات و کمالات انسانی‌اش از صفات الهی نشئت گرفته است؛ همه وجودش عین فقر و وابستگی به خداوند است. بنابراین، فراموشی خدا منجر به فراموشی خویش می‌گردد. قرآن کریم خودفراموشی را نتیجه خودفراموشی می‌داند. کسی که خدا را فراموش می‌کند در این دنیا بدون رابطه‌ای که او را به افق‌های عالی وصل کند و بدون هدفی که او را از عالم حیوانی به عالم انسانی بالا ببرد سرگردان خواهد ماند و این حالت سبب فراموشی انسانیتش می‌شود (۱۱). «آنهايي که دین خدا را به بازیچه گرفتند و حیات دنیا آنها را مغرور و غافل کرد، امروز ما هم آنها را در نظر نمی‌آوریم؛ چنانکه آنان دیدار چنین روزیشان را فراموش کردند» (سوره اعراف، آیه ۵۱) (۱۷). «همانا ما پیش از این با آدم عهدی بستیم و او فراموش کرد» (سوره طه، آیه ۱۱۵) (۱۷).

با توجه به داده‌های کیفی استخراج‌شده، مراحل کدگذاری در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

ایشان خواهیم نمود تا برایشان روشن گردد که او خود حق است. آیا کافی نیست که پروردگارت خود شاهد هر چیزی است (۱۷). آیات ۱۳ و ۱۴ سوره مؤمنون سیر خلقت انسان را بیان می‌فرماید و به دو بُعدی بودن انسان اشاره دارد: «سپس او را [به‌صورت] نطفه‌ای در جایگاهی استوار قرار دادیم (۱۷). «آنگاه نطفه را به‌صورت علقه درآوردیم؛ پس آن علقه را [به‌صورت] مضغه گردانیدیم و آنگاه مضغه را استخوان‌هایی ساختیم؛ بعد استخوان‌ها را با گوشتی پوشانیدیم؛ آنگاه آن را آفرینشی دیگر پدید آوردیم؛ آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است» (سوره مؤمنون، آیه ۱۴) (۱۷). اینکه می‌فرماید آفرینشی دیگر پدید آوردیم، بُعد غیرمادی انسان را بیان می‌کند. در ذیل به آیاتی از قرآن کریم که بر وجود روح دلالت دارد اشاره می‌شود: «خدا روح مردم را هنگام مرگشان به‌تمامی بازمی‌ستاند و [نیز] روحی را که در [موقع] خوابش نمرده است، [قبض می‌کند] پس آن [نفسی] را که مرگ را بر او واجب کرده نگاه می‌دارد و آن دیگر [نفس‌ها] را تا هنگامی معین [به‌سوی زندگی دنیا] بازپس می‌فرستد. قطعاً در این [امر] برای مردمی که می‌اندیشند نشانه‌هایی [از قدرت خدا] است» (سوره زمر، آیه ۴۲) (۱۷). آیه با بیان چگونگی خواب و مرگ به وجود روح نیز اشاره دارد. مراد از انفس در آیه ارواح است؛ ارواحی که متعلق به بدن‌ها است (۱۸).

۸) پاک کردن وجود خود از بدی‌ها

«رستگار آن کسی است که خود را پاک گردانید» (سوره اعلی، آیه ۱۴) (۱۷). در آیه ۹ سوره شمس نیز آمده است: «هر کس آن را (نفس) پاک گردانید قطعاً رستگار شد (۱۷). قرآن کریم انسان را به پاک‌سازی نفس دعوت می‌فرماید که اصطلاحاً به آن تزکیه نفس گفته می‌شود. تزکیه در لغت از ریشه «زکو» به‌معنای رشد دادن و پاکیزه کردن است و در اصطلاح عبارت است از تطهیر و پاک‌سازی از اخلاق ناپسند و آلودگی‌های اخلاقی به‌منظور گام‌برداشتن در جهت فضائل اخلاقی که درنهایت موجب کمال و سعادت در دنیا و آخرت می‌شود (۲۰).

۹) سه حالت نفسانی سرزنشگر، آرام و سرکش

«و سوگند به نفس لوامه و وجدان بیدار و ملامتگر که رستاخیز حق است» (سوره قیامت، آیه ۲) (۱۷). «تو ای روح آرام‌یافته» (سوره فجر، آیه ۲۷) (۱۷). «نفس بسیار به بدی‌ها امر می‌کند مگر آنچه را پروردگارم رحم کند» (سوره یوسف، آیه ۵۳) (۱۷). خداوند سه حالت نفسانی سرزنشگر (لوامه)، آرام (مطمئنه) و سرکش (اماره) برای انسان بیان می‌فرماید:

جدول (۱) کدهای باز، محوری و انتخابی استخراج‌شده از داده‌های کیفی

مقوله انتخابی	مقوله اولیه	مفهوم جملات	آیات
وابستگی انسان به خدا	مالکیت خداوند	وجود انسان از خداوند نشئت گرفته و مالک حقیقی خداوند است.	سوره بقره، آیه ۱۵۶ و سوره اعراف، آیه ۸۸
وابستگی انسان به خدا	بی‌نیازی مطلق خداوند	فقیر مطلق بودن انسان	سوره فاطر، آیه ۱۵؛ سوره عنکبوت، آیه ۶ و سوره مائده، آیه ۷
تسلیم‌بودن انسان در برابر خداوند	علیم‌بودن خداوند به انسان	اطاعت مطلق انسان از خداوند	سوره مائده، آیه ۷؛ سوره احزاب، آیه ۵۱ و سوره نمل، آیه ۷۴
توجه به خود	هدایت‌گر بودن خداوند	مراقبت از نفس	سوره انعام، آیه ۱۲؛ سوره اسراء، آیه ۹؛ سوره سبأ، آیه ۶؛ سوره شوری، آیه ۱۳؛ سوره شعراء، آیه ۷۸؛ سوره آل عمران، آیه ۱۰۱ و سوره بقره، آیه ۲
بی‌توجهی به خود	زبان و خسارت به خود	دوری از خداوند	سوره انعام، آیه ۱۲؛ سوره اعراف، آیه ۲۳؛ سوره اعراف، آیه ۹؛ سوره مؤمنون، آیه ۱۰۳؛ سوره بقره، آیه ۱۲۱؛ سوره عنکبوت، آیه ۵۲؛ سوره بقره، آیه ۱۲۱ و سوره هود، آیه ۲۱
وابستگی انسان به خدا	آگاهی به ضعف خود	شناخت بُعد جسمانی انسان	سوره انعام، آیه ۲۰؛ سوره غافر، آیه ۶۷؛ سوره مریم، آیه ۶۷؛ سوره سجده، آیه ۷؛ سوره صافات، آیه ۱۱ و سوره حجر، آیه ۲۶
خداآگاهی	تماس با خود	تفکر در وجود خویش و آفرینش	سوره روم، آیه ۸؛ سوره فصلت، آیه ۵۳؛ سوره جاثیه، آیه ۴ و سوره مؤمنون، آیه ۱۴
نزدیک‌شدن به خداوند	توجه به خود	تزکیه نفس	سوره اعلیٰ، آیه ۱؛ سوره شمس، آیه ۹؛ سوره فاطر، آیه ۱۸ و سوره طه، آیه ۸۶
بندگی خداوند	سه حالت نفسانی سرزنشگر، آرام و سرکش	شناخت ابعاد انسان	سوره قیامت، آیه ۲؛ سوره فجر، آیه ۲۷؛ سوره یوسف، آیه ۵۳؛ سوره قیامت، آیه ۱۴؛ سوره معارج، آیات ۱۹ تا ۲۱ و سوره اسراء، آیه ۷۰
خداآگاهی - خودآگاهی	فراموشی خدا، فراموشی خود	خداآگاهی	سوره حشر، آیه ۱۹؛ سوره توبه، آیه ۶۷؛ سوره اعراف، آیه ۵۱ و سوره طه، آیه ۱۱۵

جدول (۲) الگوی مفهومی خداآگاهی و خودآگاهی

پیامدها	راهبردها ←	پدیده اصلی ←	موجبات علی ←
خودآگاهی و خداآگاهی	- شناخت خداوند - نزدیک‌شدن به خداوند - تسلیم و بندگی - پرهیز از خدافراموشی - تفکر هرچه بیشتر در خود و جهان آفرینش	- شناخت صفات خداوند - شناخت ابعاد وجودی، صفات و ویژگی‌های خویش (خود)	- توجه به خدا - توجه به خود

جدول (۳) ویژگی‌های جمعیت‌شناختی کارشناسان و متخصصان بررسی‌روایی مؤلفه‌ها

۱۱	درس خارج	تحصیلات حوزوی
۱۱	دکتری	تحصیلات دانشگاهی

جدول (۴) محاسبه شاخص روایی محتوایی و نسبت روایی محتوایی مؤلفه‌ها

ردیف	نسبت روایی محتوایی	شاخص روایی محتوایی	مؤلفه‌ها
۱	۱	۱	وابستگی انسان به خدا
۲	۰/۸۲	۰/۶۲	تسلیم‌بودن انسان در برابر خدا
۳	۱	۱	توجه به خود
۴	۱	۱	بی‌توجهی به خود
۵	۱	۱	نزدیک‌شدن به خداوند

ردیف	نسبت روایی محتوایی	شاخص روایی محتوایی	مؤلفه‌ها
۶	۰/۸۲	۰/۶۹	بندگی خداوند
۷	۱	۱	خداآگاهی - خودآگاهی

بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌های خداآگاهی - خودآگاهی

جهت به دست آوردن روایی محتوایی^۱ از مؤلفه‌های به‌دست‌آمده در این پژوهش، از نظرات متخصصان علوم قرآنی و روان‌شناسی استفاده شد. به همین منظور از آنان خواسته شد با اختصاص عدد از ۱ (غیر مرتبط) تا ۴ (کاملاً مرتبط) مطابقت مؤلفه‌ها را با مستندات ارزیابی کنند و ضرورت مؤلفه‌ها را در طیف لیکرت سه‌درجه‌ای (ضروری، مفید ولی ضروری نیست و ضرورتی ندارد) بسنجند.

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه کارشناسان متخصص در جدول شماره ۳ و میزان CVI (شاخص‌های روایی محتوایی) و CVR (نسبت روایی محتوایی) محاسبه‌شده برای هر مؤلفه در جدول شماره ۴ نشان داده شده است. حداقل مقدار CVR با توجه به تعداد افرادی که نظرسنجی می‌شود، ۵۹٪ به بالا و حداقل مقدار CVI برای هر مؤلفه باید ۰/۷۹ به بالا باشد (۲۱). در نتیجه این بررسی، الگوی مفهومی خداآگاهی - خودآگاهی بر اساس منابع اسلامی در قالب هفت مؤلفه طراحی می‌شود: (۱) وابستگی انسان به خدا، (۲) تسلیم‌بودن انسان در برابر خدا، (۳) توجه به خود، (۴) بی‌توجهی به خود، (۵) نزدیک‌شدن به خداوند، (۶) بندگی خداوند و (۷) خداآگاهی - خودآگاهی.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های کیفی پژوهش حاضر نشان داده است که آگاهی به خداآگاهی می‌تواند وابستگی انسان به خدا، بی‌نیازی خداوند، تسلیم‌بودن انسان در برابر خداوند، توجه به خود، بی‌توجهی به خود، نزدیک‌شدن به خدا، بندگی خدا و خودآگاهی را تبیین کند. از سازه اول، دوم، سوم و ششم که به چهار مقوله آگاهی از مالکیت خداوند، آگاهی از بی‌نیازی خداوند، آگاهی از تسلیم‌بودن خداوند به زوایای انسان و آگاهی انسان به ضعف خود می‌پردازد، می‌توان مقوله وابستگی انسان به خداوند را نتیجه‌گیری کرد. اگر انسان متوجه حقیقت مالکیت پروردگارش باشد، آگاهی پیدا می‌کند که خودش و آنچه در اختیارش است از خداوند است و در همه ابعاد وجودی‌اش

وابسته به او است. وجود انسان و تمامی موجوداتی که تابع وجود آدمی هستند، چه استعدادهای او چه افعالش، همه قائم به ذات خدای عزیزی هستند که انسان را آفریده و ایجاد کرده است (۱۸). انسان بداند خداوندی که مالک همه هستی است، تمام اوصاف مربوط به الوهیت و ربوبیت را دارد و انسان در همه آن اوصاف وابستگی مطلق به خداوند دارد. «خدا همان کسی است که شما را آفرید؛ سپس به شما روزی بخشید؛ آنگاه شما را می‌میراند و پس از آن زنده می‌گرداند. آیا در میان شریکان شما کسی هست که کاری از این قبیل کند؟ منزه است او و برتر است از آنچه با وی شریک می‌گردانند. همان خدای مالک، آفریننده و روزی‌دهنده و زنده‌کننده و میراننده نیز می‌باشد» (سوره روم، آیه ۴۰) (۱۷).

در دومین سازه وقتی انسان به فقیر مطلق بودن خودش در برابر غنای مطلق الهی شناخت پیدا می‌کند، به درک وابستگی خودش به ذات باری تعالی نائل می‌گردد و با این درک هم در وجود و حدوث هم برآورده‌شدن تمام نیازهایش و در ادامه زندگی و حتی مرگ راه نجات خویش را در اتصال به خدا می‌بیند.

سومین سازه یعنی تسلیم‌بودن خداوند که از آن آگاهی به تسلیم‌بودن انسان در برابر خداوند را می‌توان نتیجه گرفت با توجه به میثاق الهی که در آیه ۷ سوره مائده به آن اشاره شده است، انسان درمی‌یابد خدایی که عالم به همه زوایای وجودی او است و تمام فرمان‌هایش از علم و حکمت بی‌پایانش نشئت می‌گیرد، شایسته اطاعت بی‌قید و شرط و تسلیم‌شدن انسان در مقابل او است.

ششمین سازه شناخت بُعد جسمانی انسان است که از آن آگاهی از ضعف خود می‌توان نتیجه گرفت. آیه ۶۷ سوره مریم می‌فرماید: «آیا انسان به یاد نمی‌آورد که ما او را قبلاً آفریده‌ایم و حال آنکه چیزی نبوده است. آیا او فکر نمی‌کند که ما او را از نیستی به هستی آورده، اگر در ابتدای آفرینش خود می‌اندیشید می‌فهمید که زنده کردن او برای کسی که او را از نیستی به هستی آورده غیرممکن نیست» (۱۹). این شناخت از انسان، او را به درک وابستگی مطلق خود به خداوند می‌رساند.

چهارمین سازه که هدایت‌گری خداوند است از آن آگاهی به «توجه به خود» را می‌توان نتیجه گرفت: با توجه به آیه

^۱Content Validity

استنتاج می‌گردد. وقتی انسان به شناخت احوال نفسانی و کرامت نفس و سایر ویژگی‌های آن مانند بیتابی، بخل و حریص و عجول و ضعیف بودن می‌رسد، همه از همان سه حالت نفسانی سرزنشگر، آرام و سرکش نشئت می‌گیرد. این شناخت منجر به خودآگاهی می‌گردد و اینجا است که خود را بنده‌ای می‌یابد که در همه این احوال نیازمند خداوند است؛ به آنچه او راضی است رضایت می‌دهد و خود را بنده‌ای می‌بیند که مالک هیچ خیر و شر و نفع و ضرری برای خود نیست (۱۸).

از آنجایی که خودارزیابی و خودشناسی مفهوم مشترک روان‌شناسی و اسلام است، وقتی فرد در لایه صدرش مبتلا به ضیق است یعنی نفس لومۀ او خودسرزنشگر است (۲۴).

دهمین سازه فراموشی خدا و خودفراموشی است که از آن به مفهوم خداآگاهی و خودآگاهی دست می‌یابیم. همان‌گونه که فراموشی خدا موجب فراموشی خویشتن است که منجر به خارج شدن از جاده انسانیت می‌گردد، حاضر دانستن خداوند و درک حضور دائمی انسان در محضر الهی، توجه به خود و اعمال و رفتار خود را موجب می‌شود. عالم محضر خدا است؛ در محضر خدا معصیت نکنید (۲۴). «و یاد کن پروردگارت را هرگاه فراموش کردی» (سورۀ کهف، آیه ۲۴) (۱۷). از نظر قرآن بهترین مسیر برای ایجاد و بقای خودآگاهی، خداآگاهی است؛ بنابراین خودآگاهی در عالی‌ترین شکل و والاترین سطح تنها در ارتباط با خداوند و شناخت او و آگاهی از حضور دائم قیومی او امکان‌پذیر است (۱۱). با توجه به اینکه قرب به خداوند بازتاب اساسی خداآگاهی و خودآگاهی است و آرامش، آسایش روح و روان و ابعاد مختلف زندگی انسان در سایه این دو آگاهی تحقق می‌پذیرد، کسی که به مطالعه درون خود توجه می‌کند و با هدایت الهی و راهنمایی‌های انبیاء به خودشناسی می‌پردازد، در خود می‌یابد که رابطه ناگسستنی شناختی، گرایشی و عاطفی با پروردگار دارد، به حقیقت و خوبی و فضیلت‌خواهی گرایش دارد و حق‌پذیر است؛ حقیقت‌جو است و امکان ادراک صحیح واقعیت را در خود می‌یابد (۲۵).

از ده مقولۀ انتخابی استخراجی چهار مقوله با عنوان وابستگی به خدا در نظر گرفته می‌شود که بیانگر اهمیت این مقوله در رشد و کمال انسان است. دلدادگی، عزت نفس، رضایت و آرامش در گرو درک وابستگی خویشتن به خداوند است. حتی درد و رنج و سختی‌هایی که انسان در طول زندگی‌اش متحمل می‌شود برای این است که از افراط و

۱۰۵ سورۀ مائده، خداوند دستور می‌دهد نفس را زیر نظر گیرند و اعمال صالح او را که سرمایه و توشه فردای او است تحت مراقبت قرار دهند و منت‌های سیرش خدای سبحان است (۱۸). انسان با شناخت هدایت‌گری خداوند به خود توجه می‌یابد و به مراقبت از نفس برای رسیدن به هدایت الهی می‌پردازد. در این آیه وظیفه هر فرد باایمان را به خود پرداختن و از توانایی‌های خویش آگاه شدن می‌داند (۱۲).

در ادامه یافته‌ها، سازه پنجم زیان و خسارت به خود است که آگاهی به بی‌توجهی به خود را می‌توان به‌عنوان بخشی از فرایند خودآگاهی از آن نتیجه گرفت. بنابراین، در آموزه‌های قرآنی ترک احسان، ترک تقوا، ناسپاسی، ارتکاب اعمال ناشایست، تکذیب آیات الهی، تکذیب پیامبر، اخذ روش‌های غیرالهی، کفران به خدا و کتاب الهی موجب ضرر و زیان انسان است که همه نشان از بی‌توجهی به خود دارد و موجبات هر چه بیشتر دوری از خدا را فراهم می‌سازد و سپاسگزاری درگاه الهی، رعایت تقوا و احسان، ایمان به خدا، کتاب خدا و پیامبر و دوری از اعمال ناشایست و اتخاذ روشی الهی موجب حفظ انسان می‌شود و نشان از توجه هر چه بیشتر به خود دارد و خودآگاهی و خداآگاهی و نزدیک شدن به خداوند را به دنبال دارد. آنانی که خواستار نزدیکی به خدا هستند و ارتباط با خدا را با مشارکت در فعالیت‌های مذهبی تجربه می‌کنند، با دلبستگی بیشتر به خدا در رویارویی با چالش‌های کنونی و آنی بهتر رفتار می‌کنند (۲۲).

هفتمین سازه تماس با خود است که از آن آگاهی به خداآگاهی را می‌توان نتیجه گرفت؛ تفکر در وجود خویشتن که آیه‌ای شگرف از آیات الهی است و همچنین تفکر در طبیعت و اسرار آن راهگشای انسان برای رسیدن به مقام خودآگاهی و خداآگاهی است. در تفسیر آیه ۸ سورۀ روم آمده است: تعبیر به تفکر در نفوس از باب به کار بردن کنایه است و معنای آن این است که: آیا این قدر فراغت خاطر ندارند که در این مسئله بیندیشند؟ و آن را در ذهن خود بیاورند؟ گویا کفار از بس سرگرم امور دنیا هستند و برای آن تلاش نموده و فکرشان پریشان است که خود را هم فراموش کرده‌اند (۱۸).

هشتمین سازه پاک‌کردن وجود خود از بدی‌ها است که نتیجه آن آگاهی به نزدیک شدن و تماس با خداوند است. وقتی انسان در مسیر بندگی حرکت کند، نتیجه آن قرب الهی و پاکی و آراستگی به فضایل است (۲۳).

نهمین سازه حالت‌های سه‌گانه نفسانی سرزنشگر، آرام و سرکش است که آگاهی به بندگی انسان در برابر خداوند از آن

آفریده از خاک است (سوره غافر، آیه ۶۷) (۱۷) و گل (سوره سجد، آیه ۷) (۱۷) که ناتوان آفریده شده (۱۷) (سوره روم، آیه ۵۴) و ناسپاس (۱۷) (سوره یونس، آیات ۱۲ و ۲۳) و ستمکار و نادان (۱۷) (سوره احزاب، آیه ۷۲) است. برای آنکه این پیوند استعلایی انسان برقرار شود و او مقام رسالت مقدس خود را بیابد، نیاز به یادآوری پندارهٔ خدامحوری در همهٔ اجزاء، در تمامی فضا و تمامی زمان انسانی است (۲۸).

از نقاط قوت این مطالعه انطباق آگاهی بخشی قرآن دربارهٔ خداآگاهی با خودآگاهی از دیدگاه روان‌شناسی است.

محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های این مطالعه وفاداری به تفسیر آیات قرآن و دست‌یافتن به تبیین درست با توجه به استنتاج‌های به‌دست‌آمده از نتایج مطالعه است.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود کسب مهارت خودآگاهی با تأکید بر مقوله‌های شناسایی‌شده در این مطالعه که عبارت است از: وابستگی انسان به خدا، تسلیم‌بودن انسان در برابر خدا، توجه به خود، بی‌توجهی به خود و نزدیک‌شدن به خداوند، بندگی خداوند و خداآگاهی - خودآگاهی، در پژوهش‌های دیگر توجه شود.

قدردانی

نویسندگان مقاله از تمامی کسانی که در این پژوهش یاریگرشان بوده‌اند، قدردانی می‌کنند.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلفان نگاشته شده است.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله تضاد منافی دربارهٔ این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

جمع‌آوری محتوای مقاله و نگارش مقاله و تجزیه و تحلیل داده‌ها: مؤلف اول و همکاری در نگارش مقاله و تدوین روش پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌ها: مؤلف دوم.

References

تفریط‌هایی که در مسیر زندگی‌اش مبتلا بوده است به اعتدال برسد؛ تسلیم خدا و مطیع او شود و به وابستگی خود به خدا پی ببرد. ریک رود^۱ نیز همین معنا را در رنج می‌یابد؛ شر ما را از گناه‌کردن بازمی‌دارد و انگیزه ما می‌شود که بیشتر از خدا پیروی کنیم؛ همان‌طور که پولس^۲ را از غرور بیجا نگاهداشت و او را برانگیخت که به خدا وابستگی بیشتری احساس کند (۲۶). این درک وابستگی توسط انسان اوج بندگی است که نتیجهٔ خداآگاهی و خودآگاهی است. بندگی و وابستگی انسان به خدا عین آزادی انسان است. تعلق انسان به خدا تعلق به یک شیء مغایر با ذات و یک شیء مباین نیست که انسان با تعلق به خدا خود را فراموش کند؛ زیرا علت ایجادکنندهٔ هر چیزی که قوام آن شیء به او است از خود شیء نزدیک‌تر است. قرآن می‌فرماید: «ما از خود شما به شما نزدیک‌تریم» (سوره واقعه، آیه ۸۵) (۱۷).

رابطهٔ وابستگی با خداآگاهی و خودآگاهی رابطه‌ای دوسویه است؛ درک هر چه بیشتر وابستگی به خداوند، خداآگاهی را در وجود او پررنگ‌تر می‌گرداند؛ وقتی شخص به این درک رسید که خدا نیاز او را برطرف می‌کند و وابستگی دائمی خود به خدا را کاملاً درک کرد، در تمام لحظه‌های زندگی خود، حضور خدا را حس می‌کند (۲۷). خداوند می‌فرماید: «او با شماست هر کجا باشید» (سوره حدید، آیه ۴) (۱۷). درک معیت در آیه درک حضور خداوند است که به هر دو مقولهٔ خداآگاهی و خودآگاهی مربوط می‌شود؛ وقتی بنده به درکی از خداآگاهی و خودآگاهی رسید معیت را که همراهی دائمی خداوند است، درک می‌کند و این همان درک وابستگی همه‌جانبه به خداوند است. خداآگاهی یعنی شناخت توجه و احساس حضور خداپیوستگی و تعلق به او و تداوم‌بخشی به ارتباط ناگسستنی با خدا (۱۴). در این درک وابستگی به خداوند، انسان معنا می‌گیرد و گرنه انسان رهای از خداوند موجودی رهای از انسانیت است؛ اینجاست که «صبغه الله» (رنگ خدایی) (سوره بقره، آیه ۱۳۸) (۲۶) تصویر زیبایی از انسان را ترسیم می‌کند؛ انسانی که رنگ خدایی دارد خود را در تمام ابعاد وجودی‌اش وابسته به خدا می‌داند و این نیاز به خداآگاهی و خودآگاهی دائمی دارد.

تصویر قرآن از انسان تصویری کاملاً خدامحور است. انسان تنها در این رابطهٔ استعلایی از سایر موجودات طبیعی جدا می‌شود و گرنه آنجا که او به خود واگذاشته شود، موجودی

^۱ Rick Rude

^۲ Paul

1. Siasi AA. Theories of personality or schools of psychology in Tehran. Tehran: Tehran University Press; 2017. (Full Text in Persian)
2. Chavoix C, Insausti R. Self-awareness and the medial temporal lobe in neurodegenerative diseases. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2017;78:1-12.
3. Tewari R, Sharma E. An investigation into the expectations of the recruiters and the preparedness of the management graduates for effective on-job performance. *IUP Journal of Soft Skills*. 2016;10(1):14.
4. Nooralizadeh Mianji M. From God-consciousness to mental health: testing a model using path analysis. *Islam and Psychological Research Quarterly*. 2014;1(1). (Full Text in Persian)
5. Nooralizadeh Mianji M. The relationship between God's awareness and self-awareness. Qom: Imam Khomeini Institute of Education and Research; 2012. (Full Text in Persian)
6. Haddadi Kuhsar AA, Moradi A, Ghojari Bonab B, Imani F. Comparing the Effectiveness of Spiritual Therapy Based on Iranian Culture with Mindfulness Based on Reduction Stress (MBSR) in Reducing Depression, Anxiety and Stress in Patients with Chronic Pain. *Clinical Psychology Studies*. 2018;9(31):1-30. (Full Text in Persian)
7. Bolhari J, Naziri G, Zamanian S. Effectiveness of Spiritual Group Therapy in Reducing Depression, Anxiety, and Stress of Women with Breast Cancer. *Quarterly Journal of Woman and Society*. 2012;3(9):87-117. (Full Text in Persian)
8. Miyanji MN, Bashiri A, Janbozorgi M. The Relationship between God-Awareness and Self-Awareness. *Ravanshenasi Va Din*. 2012;5(3):5. (Full Text in Persian)
9. Amedi A. *Ghoral al-Hikma Dorar al-Kalim*. Qom: Dar al-Kitab Islami; 2017. (Full Text in Persian)
10. Rajabi A. A Comparative Analysis of the role of Self-Recognition in Knowing one's God in the Thoughts of MullaSadra and Ibn Al-Arabi. *Religious Anthropology*. 2014;10(30):89-113. (Full Text in Persian)
11. Seyfaliei F, Morovati S, Hosini Nia SMR. Self-awareness and its educational implications for improving human social relations in the Quran and Hadith. *Educational Doctrines in Quran and Hadith*. 2018;4(2):1-18. (Full Text in Persian)
12. Sharifi A. Ontological Foundations of Self-awareness in the Quran. *Quranic Knowledge Research*. 2020;11(42):35-58. (Full Text in Persian)
13. Askari MT. The role and place of self-knowledge in religious and moral education: University of Islamic Studies.; 2012. (Full Text in Persian)
14. Noor Alizadeh Mianji M, Moradi Dehnavi J, Bayat A. Modelyabi-e Ertebat-e Delbastegi bt Khoda va Ezterab Voojodi, Ba Naghsh-e Mianji-e Khod-Agahi. 2022(5). (Full Text in Persian)
15. Bornstein MH, Putnick DL, Lansford JE, Al-Hassan SM, Bacchini D, Bombi AS, et al. 'Mixed blessings': parental religiousness, parenting, and child adjustment in global perspective. *Parenting: Selected Writings of Marc H Bornstein: Routledge*; 2022. p. 392-415.
16. Elo S, Kyngäs H. The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*. 2008;62(1):107-15.
17. *The Holy Quran*. Translated by: Hossein Ansarian. Tehran: Dar al-Quran al-Karim.
18. Tabatabai M. *Al-Mizan*, translated by Mousavi, Mohammad Baqer. 1397. Qom: Tabarsi Islamic Publishing House; 2019. (Full Text in Persian)
19. Tabarsi F. *Tafsir Majma' al-Bayan*, translator by Rasouli, Hashem. Tehran: Farahani; 2023. (Full Text in Persian)
20. Javadi Zawiya F. Self-cultivation. *Research Science, Islamic Science*. 2012. (Full Text in Persian)
21. Hajizadeh E, Asghari M. Methods and statistical analysis by looking at the research method in biotechnology and health sciences Iran. Tehran: Jahad-e Daneshgahi; 2015. (Full Text in Persian)
22. Rahiminezhad A, Nosrati F, Ghayoomi-Naeni A. The Relationship between Attachment to Parents and Attachment to God with Social-emotional Well-being in Gifted Students in Qom. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2022;8(4):84-97. (Full Text in Persian)
23. Kiaei Z, Bagheri F, Abolmaali-Alhoseini K. Theoretical Framework of the Existential Structure of Human-being Based on Content Analysis of the Holy Qur'an. *J Res Relig Health*. 2021;7(1):124-36. (Full Text in Persian)
24. Imam Khomeini R. *Sahifah Noor*, 1375: Tehran; 1997. (Full Text in Persian)
25. Faqihi A, Rafiei M. Islam and educational researches. 2010;3(1). (Full Text in Persian)
26. Pourmohammadi N. Answer to the Existential Problem of Evil in Christian Theology. *Journal of Research in the Philosophy of Religion*, Second Year. 2013(4). (Full Text in Persian)
27. Parray TA. *Islam-Democracy Discourse: From Post-9/11 to the Post-Arab Spring Era*. International Ilem Summer S.179.
28. Noroozi RA, Esfahani HK. Investigation and Elaboration of the Concept Excelled Human from the Viewpoint of the Qur'an. *Journal of Qur'anic Knowledge*. 2013;4(14):101. (Full Text in Persian)